

МАТЕРІАЛЬНІ КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ В НАЦІОНАЛЬНОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Міщенко

Марина Олексіївна

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу світової культури та
міжнародних культурних зв'язків
Інституту культурології
Національної академії
мистецтв України

Мищенко

Марина Алексеевна

кандидат юридических наук,
старший научный сотрудник
отдела мировой культуры и
международных связей Института
культурологии Национальной
академии искусств Украины

Maryna Mishchenko

Ph.D. in Law, Institute
of Culturology,
National Academy of Arts
of Ukraine

***Анотація.** У статті досліджено такий окремих вид культурних цінностей, як матеріальні культурні цінності, та здійснено спробу визначити місце, яке вони обіймають у національному культурному просторі України.*

Важливим є те, що поділ культурних цінностей на матеріальні та духовні закріплений на законодавчому рівні (Законом України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей"). За цього з'ясовано, що матеріальні культурні цінності є унікальними (рідкісними) утвореннями зі специфічною матеріалізованою формою. Матеріальні культурні цінності цілком закономірно слід уважати тим комунікативним базисом, "інструментарієм", за допомогою якого можуть взаємодіяти окремі суб'єкти в структурі національного культурного простору.

***Ключові слова:** культурні цінності, матеріальні культурні цінності, культурний простір, національний культурний простір, культурний простір України.*

***Постановка проблеми.** Лише культура збагачує народ загальнолюдськими надбаннями, залучає людину до творчості, виховує в ній духовні, моральні та професійні якості. Без неї про жодну повноцінну модернізацію суспільства не може бути й мови. Саме тому розвиток культури має належати до найпріоритетніших напрямів державної політики.*

Національна культура як складова світової культури є системою духовних цінностей, традицій і звичаїв, а також різноманітних форм творчості, вона охоплює всі розвинені в ній види, форми та жанри мистецтва, національну культурну спадщину, а отже, і культурні цінності як її складові.

Формування єдиного цілісного культурного простору України сприятиме охороні культурної спадщини, поверненню незаконно вивезених із території України культурних цінностей, підтримці вітчизняних виробників у галузі культури. У цьому контексті культурні цінності є тим важливим чинником, який сприяє формуванню української самосвідомості, об'єднанню суспільства на засадах національної єдності.

***Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Питання, присвячені дослідженню національного культурного простору та його складових, у різний час досліджували знані українські та зарубіжні науковці, зокрема, О. Гриценко, С. Бабенко, І. Дзюба, О. Доманська, І. Костира, О. Суліменко, Д. Замятіна, А. Філіна та інші.*

Проблематику, пов'язану з визначенням культурних цін-

ностей та їх класифікацій, досліджували фахівці як у галузі культурології, так і юриспруденції, зокрема, В. Акуленко, О. Бантишев, Є. Гайворонський, С. Кот, Є. Медведєв, О. Працюк.

Відаючи належне теоретичній і практичній значущості праць зазначених учених, варто наголосити, що комплексна проблематика щодо місця матеріальних культурних цінностей у національному культурному просторі України дотепер не була предметом фундаментальних досліджень.

Враховуючи все вище зазначене, *метою статті* є дослідження матеріальних культурних цінностей як окремого виду культурних цінностей та визначення місця, яке належить їм у національному культурному просторі нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж визначити матеріальні культурні цінності, варто більш ґрунтовно дослідити загальне поняття “культурні цінності”.

Для розуміння сутності поняття “культурні цінності” передусім необхідно звернутися до положень Закону України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” від 21 вересня 1999 року, у якому визначено, що культурними цінностями є “об’єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення й підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України” (ст. 1).

Уважаємо, що дане визначення не враховує положень ратифікованої ще за часів СРСР Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту 1954 року, де визначено, що культурними цінностями вважаються незалежно від їх походження і власника:

а) цінності, рухомі чи нерухомі, що мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам’ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні чи світські, археологічні місцеположення, архітектурні ансамблі, що становлять історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукцій цінностей, зазначених вище;

б) будівлі, головним і справжнім призначенням яких є зберігання чи експонування рухомих культурних цінностей, вказаних у пункті “а”, як-

от: музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для зберігання у випадку збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, вказаних у пункті “а”;

в) центри, у яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у підпунктах “а” або “б”, — центри зосередження культурних цінностей [9, 220–221].

Немає єдності в розумінні поняття культурних цінностей і серед вітчизняних і закордонних науковців.

Так, доволі лаконічне визначення культурних цінностей запропонував В. І. Акуленко, указавши, що культурними цінностями є предмети історичного, наукового та іншого культурного значення [1, 32]. З нього можна дійти висновку, що культурні цінності — це: 1) предмети; 2) їм притаманне історичне, наукове чи інше культурне значення. Загалом, це зрозуміла дефініція, але вказівка на “інше культурне значення”, а також виокремлення лише двох ознак, притаманних культурним цінностям, може спричинити додаткові ускладнення у віднесенні об’єктів до зазначеної категорії.

О. Ф. Бантишев узагалі не визначає, що слід розуміти під культурними цінностями, а лише наводить їх перелік, як-от: картини, малюнки, акварелі, різні види гравюр, мініатюри, вироби з порцеляни, кристалу, кераміки, дерева, шкіри, дорогоцінного та недорогоцінного каміння та металів, кістки, предмети народних художніх промислів, килими, гобелени, меблі, художній одяг та взуття, монети, медалі, ордени, художня зброя, книги, рукописи [3, 22].

На думку О. В. Процюка, культурними цінностями є конкретні предмети, що мають художнє, історичне, етнографічне, наукове значення і призначені для зберігання, відтворення й охорони [10, 91].

Засновуючись на попередньому визначенні, можна виокремити такі ознаки культурних цінностей: 1) це конкретні предмети; 2) їм притаманне художнє, історичне, етнографічне або наукове значення; 3) вони підлягають зберіганню, відтворенню та охороні. Це визначення не позбавлене неточностей. Так, недостатньо коректною є вказівка на культурні цінності як “конкретні” предмети, адже в законі не подається їх вичерпний конкретизований перелік. Достатньо було б вказати на їхній предметний характер, оскільки цей факт уже дає можливість усвідомити, що культурні цінності не є якимись абстрактними утвореннями.

Набагато більше уваги висвітленню питань щодо визначення культурних цінностей приділяли російські науковці. Зокрема, Є. В. Медведєв під культурними цінностями розуміє унікальні предмети матеріального світу, які є результатом людської діяльності минулих поколінь або тісно пов'язані з нею, мають загальнонаціональне або загальнолюдське культурне значення [8, 48]. І. Б. Афонін також подає власне визначення культурних цінностей, під якими розуміє матеріальні втілення людської діяльності, яким притаманна унікальність і важливе історичне, наукове, художнє чи інше культурне значення для суспільства [2, 30].

На теперішній час жодне із запропонованих визначень поняття “культурні цінності” не можна вважати універсальним, оскільки всі вони мають певні неточності. Зазвичай, ці дефініції за своїм змістом відображають видовий склад, але не розкривають сутнісної характеристики культурних цінностей. Це обумовлює потребу розроблення універсального визначення поняття “культурні цінності” та закріплення його на законодавчому рівні. На цьому, зокрема, наголосив С. І. Кот, який назвав відсутність єдиного уніфікованого визначення таких цінностей “однією з проблем правових підходів до визначення терміну “культурні цінності” [6, 15]. Отже, розроблення універсального визначення цього поняття допоможе усунути суперечності, які виникають за визначення сутності культурних цінностей, і, відповідно, сприятиме більш ефективній охороні цих предметів.

На нашу думку, *культурні цінності слід визначити як унікальні (рідкісні) предмети, які є безпосереднім результатом людської діяльності або тісно пов'язані з нею, мають національне або загальносвітове значення та становлять цінність для науки або культури* [7, 24].

Предмети, які належать до культурних цінностей, за своїми характеристиками є доволі різноманітними. Вони походять з різних джерел, вирізняються за формою вираження, значенням для суспільства, багатьма іншими критеріями. Зрозуміло, що всі ці відмінності відображаються й на правовому регулюванні культурних цінностей, водночас їхній правовий статус набуває специфічного характеру.

Поділ культурних цінностей на матеріальні та духовні зумовлений багатьма чинниками. До них можна віднести відмінності у структурі та значенні, яке культурні цінності мають для суспільства,

їхніх ціннісних характеристиках, призначенні. Ось чому вкрай важливим є те, що за однакової матеріальної форми вираження обидві ці групи мають зовсім різну ціннісну сутність. Так, виняткове загальносвітове значення матеріальних культурних цінностей полягає саме в якісних характеристиках їхньої фізичної форми. Цінність духовних культурних цінностей полягає в тій інформації, яку вони в собі несуть, а їх форма вираження може бути різноманітною і впливає на зміст лише у виняткових випадках.

Форма вираження духовних культурних цінностей обумовлює те, що їх сприйняття здійснюється, насамперед, завдяки інтелектуальним можливостям індивіда, а не так, як це відбувається стосовно матеріальних культурних цінностей — спочатку візуальне сприйняття суб'єктом того чи іншого предмета й уже потім, як наслідок, мисленнєві процеси щодо його призначення, значущості, якості виконання, стану збереженості тощо.

Важливим є те, що поділ культурних цінностей на матеріальні та духовні в нашій державі закріплений на законодавчому рівні. Так, положення, визначені в ст. 1 Закону України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”, дозволяють виокремити два види культурних цінностей — матеріальні та духовні.

Таким чином було з'ясовано, що матеріальні культурні цінності є унікальними (рідкісними) утвореннями зі специфічною матеріалізованою формою. Враховуючи такі їх особливості, варто з'ясувати місце, яке вони займають у національному культурному просторі України.

Щодо поняття “національний культурний простір”, то на даний час саме в такому формульованні воно не міститься в національному законодавстві. Натомість, у ст. 1 Закону України “Про культуру” від 14 грудня 2010 року було визначено *культурний простір України*, як сферу, у якій відповідно до законодавства провадиться культурна діяльність та задовольняються культурні, інформаційні та дозвілліві потреби громадян, що охоплює, зокрема, телебачення, радіомовлення, періодичні друковані видання та книговидавничу продукцію, ринок культурних благ, а також культурно-мистецьке середовище.

Уважаємо, що наведене в Законі України “Про культуру” визначення культурного простору України (за своєю суттю воно і є визначенням національного культурного простору — *авт.*) доволі однобіч-

но характеризує національний культурний простір, залишаючи поза увагою як його творців, так і необхідний для такого творення “інструментарій”.

Загальнонаціональний культурний простір має охоплювати всю територію й усіх громадян нашої держави. Його метою, зокрема, має бути задоволення духовно-культурних потреб суспільства, передусім за допомогою якісного українського культурного продукту й національних каналів культурного спілкування; поступове нарощення присутності українського культурного продукту на національному та світовому ринках і в загальнодержавній структурі культурного споживання населенням.

Важко не погодитися з тим, як у своїй праці визначає систему національного культурного простору О. А. Гриценко. Зокрема, названий автор подає його як систему творців культурно-мистецьких цінностей, виробників культурно-мистецьких товарів і послуг, каналів та мереж культурної комунікації, споживачів культурного продукту та інституцій регулювання [4, 18–19]. У цьому простежується структура національного культурного простору, пропонується в ст. 2 проекту Закону України “Про національний культурний продукт” № 3517-VI, як сукупність таких елементів, як творці культурно-мистецьких цінностей (творів, виконань, мистецьких проектів) — автори, виконавці, продюсери, постановники; національні культурні виробники (тиражувальники); канали культурної комунікації (зокрема телеканали, радіоканали, мережі мовлення та кабельне телебачення, кіномережі, мережі бібліотечних та клубних закладів, мережі промоції та дистрибуції культурного продукту); споживачі культурного продукту, індивідуальні та колективні; регуляторні структури — органи та системи регулювання інформаційно-культурної діяльності й саморегулювання культурно-мистецького серед-

овища. До речі, починаючи від прийняття за основу цього законопроекту в 2011 році (його до цього часу не було прийнято) також не було запропоновано гідних альтернативних законопроектів.

На поліфункціональності національного культурного простору акцентує увагу О. Доманська. Авторка визначила його, як сукупність відносно самостійних і взаємопов’язаних між собою структур, які реалізують функціонування суспільних систем з метою забезпечення просторового функціонування культури [5, 116–117].

Визначаючи місце матеріальних культурних цінностей у системі національного культурного простору, знову ж таки варто звернутися до вже згаданого Закону України “Про культуру”. Законодавець, визначаючи поняття “національне культурне надбання” (ст. 1) як “сукупність унікальних культурних цінностей, об’єктів культурної спадщини...”, зробив вказівку, що “вони мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України”. З цього закономірно висновується, що без культурних цінностей формування культурного простору нашої держави не буде повноцінним. Вони можуть бути тим реальним засобом, за допомогою якого національний культурний простір набуває своєї найважливішої риси — цілісності.

З огляду на все вище зазначене, матеріальні культурні цінності можна цілком закономірно вважати тим комунікативним базисом, “інструментарієм”, за допомогою якого можуть взаємодіяти окремі суб’єкти у структурі національного культурного простору, зокрема, ті, хто виступають творцями культурних цінностей (як автори, так і їх законні представники), а також особи, які зацікавлені у сприйнятті їхніх матеріалізованих проявів (цільова аудиторія).

Література / References:

1. Акуленко В. І. Термінологічні колізії в законодавстві України про охорону культурної спадщини в контексті міжнародного права / В. І. Акуленко // *Правова держава: щоріч. наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. — К., 2003. — Вип. 14. — С. 425–438.
2. Афонин И. Б. Уголовно-правовая охрана культурных ценностей: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Афонин Иван Борисович. — М., 2005. — 168 с.
3. Бантисhev А. Ф. Ответственность за контрабанду: учеб.-практ.

1. Akulenko V. I. Terminologichni kolizii v zakonodavstvi Ukrainy pro okhoronu kulturnoi spadshchyny v konteksti mizhnarodnoho prava / V. I. Akulenko // *Pravova derzhava: shchorich. nauk. pr. In-tu derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy*. — K., 2003. — Vyp. 14. — S. 425–438.
2. Afonyn Y. B. Uholovno-pravoiva okhrana kulturnykh tsennopei: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.08 / Afonyn Yvan Borysovyeh. — M., 2005. — 168 s.
3. Bantyshev A. F. Otvetstvennost za kontrabandu: ucheb.-prakt. posobyе

- пособие / Бантишев А. Ф. — К.: Академия Службы безопасности Украины, 1997. — 119 с.
4. Грищенко О. А. Цілісність/єдність національного культурного простору: питома риса чи бажана мета? / О. А. Грищенко // Культурологічна думка. — 2016. — №10. — С. 13–23.
5. Доманська О. Концептуальне осмислення поняття “національний культурний простір” / О. Доманська // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наук.праць. — 2014. — Вип. 706–707. Філософія. — С. 113–117.
6. Кот С. І. “Культурні цінності”: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури / С. І. Кот // Праці Центру пам'яткознавства. — К., 2011. — Вип. 20. — С. 10–26.
7. Мищенко М. О. Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні: монографія / М. О. Мищенко. — К., 2016. — 192 с.
8. Медведев Е. В. Уголовно-правовая охрана культурных ценностей: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Медведев Евгений Валентинович. — Казань, 2003. — 200 с.
9. Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань: зб. док. / [упоряд. Л. В. Прибєга (кер. проекту) та ін.] — К.: Ін-т культурології Національної академії мистецтв України, 2009. — 416 с.
10. Процюк О. В. Контрабанда культурних цінностей: проблеми кваліфікації / О. В. Процюк // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 8. — С. 89–91.
- / Bantyshev A. F. — K.: Akademyia Sluzhby bezopasnosti Ukrainy, 1997. — 119 s.
4. Hrytsenko O. A. Tsilisnist/iednist natsionalnoho kulturnoho prostoru: pytoma rysa chy bazhana meta? / O. A. Hrytsenko // Kulturolohichna dumka. — 2016. — №10. — S. 13–23.
5. Domanska O. Kontseptualne osmyslennia poniattia “natsionalnyi kulturnyi prostir” / O. Domanska // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Zbirnyk nauk.prats. — 2014. — Vyp. 706–707. Filozofia. — S. 113–117.
6. Kot S. I. “Kulturni tsinnosti”: poniattia i termin u konteksti povernennia ta restytutsii predmetiv kultury / S. I. Kot // Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva. — K., 2011. — Vyp. 20. — S. 10–26.
7. Mishchenko M. O. Kryminalno-pravova okhrona kulturnykh tsinnosti v Ukraini: monohrafiia / M. O. Mishchenko. — K., 2016. — 192 s.
8. Medvedev E. V. Uholovno-pravovaia okhrana kulturnykh tsennosti: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.08 / Medvedev Evhenyi Valentynovych. — Kazan, 2003. — 200 s.
9. Pamiatkoznavstvo: pravova okhrona kulturnykh nadban: zb. dok. / [uporiad. L. V. Prybieha (ker. proektu) ta in.] — K.: In-t kulturolohii Natsionalnoi akademii mystetstv Ukrainy, 2009. — 416 s.
10. Protsiuk O. V. Kontrabanda kulturnykh tsinnosti: problemy kvalifikatsii / O. V. Protsiuk // Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. — 2003. — № 8. — S. 89–91.

Мищенко Марина Алексеевна

Материальные культурные ценности в национальном культурном пространстве Украины

Аннотация. В статье исследован такой отдельный вид культурных ценностей, как материальные культурные ценности, и осуществлена попытка определить место, которое они занимают в национальном культурном пространстве Украины.

Важно то, что разделение культурных ценностей на материальные и духовные закреплено на законодательном уровне (Законом Украины “О вывозе, ввозе и возвращении культурных ценностей”). При этом установлено, что материальные культурные ценности являются уникальными (редкими) образованиями со специфической материализованной формой.

Материальные культурные ценности вполне закономерно следует считать тем коммуникативным базисом, “инструментарием”, с помощью которого могут взаимодействовать отдельные субъекты в структуре национального культурного пространства.

Ключевые слова: культурные ценности, материальные культурные ценности, культурное пространство, национальное культурное пространство, культурное пространство Украины.

Maryna Mishchenko

Material Cultural Values in National Cultural Space of Ukraine

Summary. This paper aims to analyze such separate type of cultural values as material cultural values and attempts to define its place in the national cultural space of Ukraine. In the process of working on the article, the methods of analysis, synthesis, comparative legal analysis and generalization were predominantly used. To our opinion, cultural values are to be defined as unique (rare) objects that are the direct result of human activity or closely constrained with it, have national or world value and present a value for science or culture.

Division of cultural values into material and spiritual ones in our state is envisaged legislatively, so position of the Law of Ukraine “About an export, import and return of cultural values” allows distinguishing two types of cultural values — material and spiritual.

Forming of single cultural space of Ukraine will assist in guarding the cultural heritage, returning of cultural values illegally taken out of the territory of Ukraine, supporting of home producers in the sphere of culture. In this context, cultural values are that important factor, which assists forming of Ukrainian consciousness, association of society on principles of national unity.

The definition of the “cultural space of Ukraine” given in the Law of Ukraine “On Culture” (which actually defines the notion of national cultural space) is to a certain degree one-sided and characterizes the national cultural space leaving out of attention its creators as well as necessary “toolkit”. Without cultural values, forming of cultural space of our state will not be valuable. They can be that real remedy by means of which national cultural space acquires the major line — integrity.

Thus, material cultural values can be fully appropriately considered that communicative base, an instrument by means of which the separate subjects of national cultural space can co-operate, in particular, those, which act as creators of cultural values (both authors and their legal representatives), and also individuals directly perceiving their displays (target audience).

Keywords: cultural values, material cultural values, cultural space, national cultural space, cultural space of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2017